

Tragèdia dels comunals i Tragèdia dels tancaments, dilema del presoner i cooperació no altruista. Un estat de la qüestió sobre la propietat comunal

per Pere Sala

Introducció

El règim comunal d'explotació dels recursos naturals, allunyat del paradigma de la propietat individual, ha estat interpretat per bona part de les orientacions dominants en ciències socials com una forma *contra natura* de disposició dels béns. La visió convencional ha atribuït als comunals un caràcter arcaic, retrògrad, feudal, inepte per al progrés lligat al creixement de la producció agrària.

Des del punt de vista ambiental, els aprofitaments col·lectius han estat acusats de ser un sistema caòtic mancat de propietari, amb un accés obert a una multitud d'usuaris que malmeten el medi per sobrecàrrega i per una actitud competitiva derivada de la maximització del benefici individual. Aquesta tesi, coneguda com a *Tragèdia dels comunals*, oblida que en la majoria de règims comunitaris la propietat és clarament definida, regulada i gestionada pels òrgans de govern local. En aquest sentit, i sense excloure problemes de sustentabilitat dels recursos al si de la gestió col·lectiva, una part de la literatura ha oposat a la *Tragèdia dels comunals* la *Tragèdia dels tancaments*, on és justament el procés de descomunaltització, privatització i formació del mercat de treball el causant d'una fractura social per exclusió dels habituals usuaris i d'una crisi de sostenibilitat per les empentes de conreu induïdes.

El sistema comunal no es pot identificar amb un inexorable destí tràgic ni tampoc amb el *Dilema del presoner*. El copropietari d'un comunal no és necessàriament un *homo economicus egoista* que sobreexplota el medi a costa dels veïns que adequen el grau d'aprofitament a la capacitat de reposició; no és un *presoner* que inculpa un company en descàrrec propi. En la comunitat de petita escala, juntament amb relacions conflictives —que creixen en créixer l'escala—, es dona també la *cooperació de reciprocitat o de benefici mutu*.

«Tragèdia dels tancaments» i transformació social

La identificació de la idea de progrés amb el creixement de la producció i de la població ha fet que la història econòmica convencional considerés la desaparició de

les terres comunals com una necessitat històrica. Les *enclosures* angleses, la formació a *East Anglia* de la jerarquia rural de rendistes, capitalistes i jornalers, i la posterior Revolució Industrial han estat el fonament d'un model de desenvolupament econòmic seqüencial que s'ha pretès poc menys que universal.

La propietat col·lectiva, *imperfecta* als ulls del liberalisme *whig*, havia de desaparèixer i donar pas a la propietat individual dirigida per l'arrendatari capitalista i conreada pel proletariat rural. Gran part dels comunals foren eliminats. Però el resultat de la individualització en el conjunt del món occidental, a mitjà i llarg terme, no fou la conversió del gruix de la pagesia en assalariats, sinó més aviat en petits propietaris. L'agricultura familiar ocupa així de manera creixent els espais interpretatius orfes per la retirada de l'excepcional model de Norfolk. Però també aquí, al cor de l'*East Anglia* del Set-cents i primer terç del Vuit-cents, la col·lectivitat rural continuava lluitant pels drets comunals de la família pagesa.

El model de plena proletarització del «fonamentisme agrari»¹ presenta els comunals, incapaços de fomentar la intensificació agrària, en clau marginal. Els drets col·lectius, ja pràcticament inexistents, no serien més que vestigis residuals d'un temps pretèrit immòbil i caduc.² Els tancaments de la segona meitat del segle XVIII no haurien generat resistències rellevants, no haurien tingut enemics significatius. L'explotació familiar, la pagesia anglesa, hauria deixat d'existir amb la precoç proletarització generada per les *enclosures* de la primera edat moderna.³

Als anys 1960 i 1970 pocs autors dissentiren de l'ortodòxia. Pocs repréngueren la tesi de John i Barbara Hammond sobre la fortalesa de la comunitat rural al segle XVIII.⁴ Entre aquests, J.M. Martin mostrava vigorosos drets comunals enfrontats als tancaments.⁵ En el cas d'E.P. Thompson, la penetració secular de les relacions capitalistes al món rural i la paral·lela erosió dels drets comunals el convidaven a una interpretació de *terme mig* entre les coexistents visions triomfalista (que legitimava els tancaments com a procés de modernització) i catastrofista (que assenyalava la fractura social generada).⁶

Vint anys després d'iniciar aquest camp de recerca, la investigació pròpia i aliena portà E.P. Thompson a la plena defensa de la tesi de ruptura de la societat pagesa. Observà que en moltes comunitats, la creixent diferenciació interna no havia eliminat els sistemes tradicionals de regulació i cooperació en l'organització del treball a les terres comunals. Amb les *enclosures* del Parlament de finals del Set-cents, aflorà visiblement la cruïra d'aquells poders i interessos tan distants. Els més perjudicats foren els pobres, que gràcies als comunals «*en alguna parte de su vida [...] todavía se*

1. L'expressió és de J.M. NEESON a *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820* (Cambridge 1993).

2. J.D. CHAMBERS i G.E. MINGAY consolidaren aquesta visió a *The Agricultural Revolution 1750-1880* (Londres 1966).

3. La tesi de la fi de la pagesia abans de l'últim període de tancaments (1750-1840) i, per tant, abans de la Revolució Industrial fou també avalada per E. HOBBSAWM i G. RUDE a *Captain Swing* (Londres 1969).

4. John i Barbara HAMMOND, *The Village Labourer* (Londres 1911).

5. J.M. MARTIN, *The Parliamentary Enclosure Movement and Rural Society in Warwickshire*, «*Agricultural History Review*», núm. 15 (1967).

6. E.P. THOMPSON, *Customs in Common* (Londres 1991). Hi ha versió castellana: *Costumbres en común* (Barcelona 1995).

sentían autónomos y en ese sentido "libres" [...] Contempladas desde su punto de vista, las formas comunales expresaban un concepto alternativo de posesión [...] El derecho comunal [...] era un derecho "local", y, por ende, era también un poder para excluir a los extraños. El cercamiento, al quitarles los terrenos comunales a los pobres, les convirtió en extraños en su propia tierra».

Fins i tot en aquells llocs on els drets comunals ja no eren exercits, la mateixa vigència formal era una sanció de la «conciencia consuetudinaria, en la cual los derechos se defendían como "nuestros" en lugar de como "míos" o "tuyos" [...] para aquellos que "pertenecían" a la parroquia existía cierta noción de que la "poseían" y tenían voz y voto en su reglamentación. En este sentido, el cercamiento, tal como llegó a cada pueblo, se experimentó como un fenómeno catastrófico para la cultura consuetudinaria».

Seguint les aportacions d'E.P. Thompson sobre aquesta *Tragèdia dels tancaments*, J.M. Neeson ha exposat la vigència del sistema comunal, de la petita tinença al seu si i de la petita propietat fora de l'estructura comunitària.⁷ L'estudi empíric se situa a les *Midlands*, però l'abast globalitzador arriba també al capitalisme agrari d'*East Anglia*, punt de partida de la tesi convencional modernitzadora que oblida la presència dels drets i els usos comunals a les zones pantanoses i escarpades del mateix *Norfolk*.

J.M. Neeson destaca com aquests drets col·lectius constituïen un mode de subsistència que interferia la formació del mercat de treball. En el debat dels contemporanis sobre les *enclosures*, l'autora mostra com mentre els opositors a la mesura temien que es repetís el despoblament dels dos segles anteriors causat per la pobresa i l'emigració dels petits propietaris expulsats, els favorables als tancaments defensaven la proletarització com a motor de creixement econòmic. Mentre els primers tendien a la idealització d'un món rural harmònic, els segons acusaven els comunals d'economia primitiva, de crear pagesos miserables, ganduls i rebels.

Per a Neeson, aquestes acusacions amb màscara moralista eren la reacció davant la negativa dels pagesos a la venda del seu treball: «La seva mandra esdevé un indicador de la seva independència del salari.» Els incentius del mercat no haurien superat encara el temps lent de la societat tradicional, la subsistència suficient, l'oci necessari, l'estreta personalització de les relacions...

Pels als propietaris més potents i arrendataris que sol·licitaven al Parlament les actes de tancament de les parròquies, calia eliminar els drets comunals per a transformar els pagesos en proletaris, per a no deixar-los altra sortida que el recurs al sou.⁸ L'estat va impulsar el progrés productivista a través de la intensa intervenció del *Board of Agriculture* a favor dels tancaments i la plena dependència salarial. Al voltant de 1790, amb l'amenaça de fam durant la guerra contra la França revolucionària, s'aconseguiria identificar plenament propietat compartida amb fre a la producció i *enclosures* amb «interès nacional».

7. J.M. NEESON, *Commoners...*, op. cit.

8. Els majors perdedors foren els membres sense terra de la comunitat, que no reberen cap mena de compensació per la pèrdua dels seus drets. La legislació de les *enclosures* rebutjava qualsevol reclamació basada en la residència o el veïnatge, per més que haguessin comportat drets efectius amb anterioritat. La nova llei incorporava els drets comunals a cases i terres i concedia als seus possessors, a manera d'indemnització, usos comunals de llenya o pastures en els minorats i residuals espais fora de les zones agrícoles tancades i individualitzades.

Aquesta victòria dels liberals no va significar però una ràpida formació del lliure mercat de treball. La consolidació dels tancaments, la crisi de la manufactura domèstica i la nova pobresa resultant, juntament amb l'encariment de les subsistències per la guerra a l'última dècada del segle XVIII, varen provocar la reforma de les *Lleis de pobres*. La llei de *Speenhamland*, de 1795, reforçava l'ajut parroquial amb una subvenció que igualava el salari a un mínim estipulat de renda familiar. Per a K. Polanyi el nou sistema no fou una protecció als desvalguts, sinó als propietaris i als arrendataris benestants, temerosos de l'exode rural cap a les majors retribucions del Londres industrial.⁹ Els subsidis als ocupats mantenien deprimint el nivell general de salaris i provocaven la caiguda del rendiment del treball, del mateix sostre de les subvencions i de les rendes del conjunt de l'economia. Primer, els tancaments havien originat una oferta suficient de mà d'obra, desitjosa de llogar-se davant la fi forçosa dels recursos comunals. Després, l'ajut públic retenia aquest treball i permetia, amb el repartiment dels costos del subsidi al conjunt de la comunitat, situar els salaris per sota el mínim de subsistència. Finalment, s'incrementà la misèria.

Polanyi destaca la incapacitat dels economistes clàssics de comprendre la paradoxa de l'augment de la pobresa durant un període de creixement. No ho atribuïren al factor polític i institucional de les *Lleis de pobres*, que acabaren provocant la davallada de la productivitat i la retribució del treball, sinó al determini naturalista. Per a Malthus, malgrat la seva oposició als ajuts parroquials creadors de pobres desvalguts, la causa fonamental de la indigència i de la caiguda del salari es troba en la relació entre alta fecunditat de l'home i baixa fecunditat de la terra; per a Ricardo, en una «Llei de la fisiologia vegetal» com són els rendiments decreixents.

Per a l'autor hongarès, el naturalisme dels clàssics, A. Smith inclòs, és a l'arrel de la identificació de les lleis econòmiques amb lleis naturals i, per tant, en l'origen del determinisme econòmic, de la idea de creixement *natural* dins una línia evolutiva en estadis clarament definits. Polanyi combat aquest determinisme i la creença en el progrés *espontani* i inobstaculitzable. El reforçament de les *Lleis de pobres* a finals del segle XVIII, com el seu establiment a finals del segle XVI, foren mesures de política social contra els estralls de les *enclosures* i, sobretot, de proteccionisme dels grans propietaris contra l'augment salarial. Que a llarg terme provoquessin un empitjorament del nivell de vida i que finalment, el 1834, fossin abolides,¹⁰ no és una mostra de fracàs davant de la *natural* inevitabilitat de la formació del mercat laboral capitalista, sinó signe de canvi cap a la plena consolidació del poder industrial i urbà, mostra de pèrdua de la funcionalitat protectora i paternalista de la societat rural tradicional contra l'emigració forçada i contra l'erosió del poder de l'oligarquia rural. L'eficàcia de la intervenció social es demostra en la modulació del ritme de canvi —políticament alterable— que possibilita l'adaptació de la majoria social a processos que amenacen amb fractures radicals.¹¹

9. K. POLANYI, *La gran transformació* (1944) (Madrid 1989).

10. Es reforçà aleshores el sistema de *workhouses*, on la percepció del subsidi es condicionava a la reclusió i al treball forçat.

11. George R. BOYER, en *An Economic History or the English Poor Law, 1750-1850* (Nova York 1990), sintetitza les tesis de la historiografia revisionista que, des dels anys 1960, reaccionà contra la interpretació del reformisme socialista de la *Fabian Society*. Aquesta, malgrat renovar l'estudi de les *Lleis de pobres* en entendre-les com a resposta als canvis econòmics, mantenia la idea tradicional —recolzada en els informes de 1832 de l'abolicionista *Royal Commission to Investigate the Poor Law*—

Aquesta reacció de protecció contra les forces del mercat explica per a Polanyi una bona part de la història del capitalisme. El sistema de mercat generalitzat, on la major part de rendes procedeixen de vendes de productes i factors a través de preus autoregulats, dins el marc del lliurecanvi comercial i monetari, es consolida entre 1820 i 1840. La seva pràctica, però, serà ben aviat restringida per l'autodefensa social (sindicalisme, proteccionisme etc.) mitigadora de les commocions portades per l'arrel d'aquell sistema, el maquinisme. Commocions que sorgien de la substitució de les motivacions personals d'autoreproducció social per les motivacions del lucre, de la ruptura de les relacions tradicionals de l'home amb el seu espai comunitari, amb el seu ofici, amb la naturalesa. Aquesta seria la realitat del liberalisme econòmic: la tensió entre els principis d'harmonia i autoregulació i els principis de competència i conflicte.

Amb Polanyi entroncarà E.P. Thompson als anys 1970 en la necessitat de retornar la dimensió humana i cultural a les ciències socials. Ambdós insisteixen en la fractura moral provocada pel domini en la nova societat liberal de l'esfera econòmica centrada en el guany individual. Thompson, en un dels seus textos més representatius,¹² conclou: «*Es difícil reimaginar los supuestos morales de otra configuración social. No nos es fácil concebir que pudo haber una época, dentro de una comunidad menor y más integrada, en que parecía "antinatural" que un hombre se beneficiara de las necesidades de otro [...]*».¹³

que els ajuts parroquials (com els comunals abans dels tancaments) distorsionaven el mercat laboral bo i reduint l'oferta de treball i els salaris i augmentant la despesa pública. Tant els fabians Sidney i Beatrice Webb (*English Local Government*, Londres 1927), com J. i B. Hammond i K. Polanyi, estarien en aquesta línia. Les principals tesis revisionistes són: els ajuts al salari incrementaren la productivitat de la mà d'obra a través de la millora nutricional; no s'enraria l'oferta de braços, ja que els subsidis eren molt reduïts; l'ajut al salari era una forma d'assistència molt menor al costat del subsidi als aturats, especialment durant el període hivernal; l'augment exponencial de la despesa no s'ha d'atribuir a l'atur voluntari sinó al forçós, derivat de l'impacte de la depressió de preus agraris des de 1815 sobre les regions del Sud i l'Est que, durant la conjuntura expansiva anterior, havien incrementat l'especialització bladera i la fixació del treball estacional a través dels subsidis.

Bo i assenyalant les contradiccions de Polanyi, G.R. Boyer parteix també de la *Tragèdia dels tancaments* i de la crisi de la manufactura domèstica per analitzar les *Lleis de pobres*.

12. *La economía «moral» de la multitud en la Inglaterra del s. XVIII*, dins E.P. THOMPSON, *Tradición, revuelta y conciencia de clase* (1971) (Barcelona 1984).

13. Per a una síntesi del contrast entre la teoria *substantivista*, vinculada a l'antropologia econòmica del mateix nom, que situa el mercat autoregulator al món contemporani, i la teoria *formalista*, vinculada a l'economia neoclàssica, que veu en la maximització del benefici individual el motor de tota societat, *vid.* R. DOMÍNGUEZ MARTÍN, *Campesinos, mercado y adaptación. Una propuesta de síntesis e interpretación desde una perspectiva interdisciplinar*, «Noticiario de Historia Agraria», núm. 3 (1992). En el context d'aquesta polèmica, *vid.* també la introducció de M. GODELIER a *Comercio y mercado en los imperios antiguos*, de K. POLANYI, C.M. ARENSBERG i H.W. PEARSON (1957) (Barcelona 1976), on l'«empirisme crític» de Polanyi és acusat de socialisme «humanista i ètic» però «no científic». La manca de rigor científic es derivaria d'afegir a la condició del treball la condició de la terra en la determinació del caràcter distintiu entre sistemes econòmics, i per rebutjar, en conseqüència, la teoria del valor-treball. Això portaria Polanyi a focalitzar no en l'«explotació de l'home per l'home», sinó en la *integració* dels models de reciprocitat, redistribució i intercanvi, i a adoptar el romanticisme idealista en l'anàlisi de les societats precapitalistes.

La historiografia del dret forma part també d'aquest vell debat. *Vid.* en P. GROSSI, *Un altro modo di possedere* (Milà 1977) (trad. cast: *Historia del derecho de propiedad*, Barcelona 1986) l'oposició finisecular entre el liberal-romanisme positivista de Fustel de Coulanges, que reduïa totes les formes històriques de possessió a la propietat individual —identificant-la amb *propietat natural*—, i el col-

«Tragedia dels comunals» i col·laboració no altruista

La crítica antinaturalista de Polanyi suposa també una crítica antidemografista. Els clàssics tendien a sobredimensionar el factor demogràfic i a menysvalorar els elements institucionals i tècnics. Les *Lleis de la població* els semblaven implacables davant la incontinença dels homes i l'escassetat dels recursos disponibles.

Així ho entenia W.F. Lloyd quan, a les seves conferències a la Universitat d'Oxford de 1832 a 1836, relacionava els problemes del nombre amb les limitacions naturals.¹⁴ Amb un marcat accent malthusià, la comparació entre les pastures comunals de la vella Anglaterra i el mercat de treball portava Lloyd a l'afirmació que el lliure accés a ambdues institucions conduïa inevitablement a la degradació del recurs en el primer cas i al salari de pobresa, per sobrepopulació, en el segon.

L'autor conclou que l'individu tendeix a l'autosatisfacció immediata i plena, sense motius per a considerar les repercussions negatives que els seus actes puguin tenir sobre la col·lectivitat: «[...] no es deriva de l'abstinència cap benefici individual suficient [...] el seu acte individual podria no tenir cap efecte significatiu sobre el mercat de treball.»¹⁵

Un segle i escaig més tard el biòleg G. Hardin¹⁶ reprèn directament el fil de Lloyd per introduir el concepte d'*utilitat marginal* a la tesi de l'esgotament de les pastures. Per a Hardin, el sistema comunal ha pogut funcionar en condicions de baixa densitat demogràfica, derivada de recurrents crisis de mortalitat sobre homes i animals. L'augment de població, en forçar la superació de la capacitat de sustentació, provocaria la ruïna del medi.

A partir de les idees de l'accés lliure als comunals i de l'immanent economicisme maximitzador de l'individu racional, l'autor sosté que a cada addició particular d'un animal als comuns el propietari obté de la seva venda un benefici exclusiu, una utilitat positiva de +1. L'externalitat o utilitat negativa derivada del sobrepasturatge seria compartida col·lectivament i suposaria, per tant, només una fracció de -1. Aquesta lògica *racional* condueix a la *regla de la captura* (els individus procuren la seva màxima utilitat davant el temor del benefici aliè), a la degradació del sòl, a la *tragèdia* del grup.

L'estatització, que introduiria mesures de control i gestió sobre els recursos naturals, o la privatització, que internalitzaria els costos ambientals en el balanç d'una gestió *responsable*, serien les alternatives proposades per Hardin al sistema col·lectiu.¹⁷

lectivisme relativista de H.S. Maine i E. Laveleye, que situa l'hegemonia d'aquell individualisme a l'Occident modern i li oposa la preexistència i vigència de la propietat col·lectiva.

14. W.F. LLOYD, *Lectures on Population, Value, Poor-Laws, and Rent* (Nova York 1968).

15. W.F. LLOYD, cit. per B.J. MCCAY i J.M. ACHESON, *The Question of the Commons. The Culture and Ecology of Communal Resources* (Arizona 1987).

16. G. HARDIN, *The Tragedy of the Commons*, «Science», núm. 162 (1968). Hi ha traducció castellana: *La tragedia de los espacios colectivos*, dins H.E. DALY, *Economía, ecología, ética* (Mèxic 1989).

17. Acusant els sectors liberals nord-americans de submissió a les Nacions Unides per temor a l'etiqueta d'ultraconservadors, l'article de Hardin era una resposta antinaturalista a la resolució d'aquella institució que a finals de 1967, rebutjant l'intervencionisme demogràfic, atribuïa en exclusiva a la unitat familiar les decisions sobre el seu propi volum.

La política antinaturalista seria a la societat el que l'estatització o privatització als comunals: la supervivència de l'home i el medi.

La tesi d'incompatibilitat entre propietat comunal i conservació de la naturalesa és dominant en economia dels recursos naturals i en gestió ambiental.¹⁸ Des del pòsit *whig* i de la mà neoliberal, l'economia convencional, anclada al paradigma de les preferències i utilitats individuals,¹⁹ ha considerat la propietat comunal rèmorra del passat, obstacle al progrés de la producció, aberració econòmica paral·lela a l'*aberratio juridica* assenyalada pel dret contemporani.

Així, la definició habitual de propietat comunal l'assimila a un accés obert a tot-hom, en constant conflicte i competència entre aquest nombre il·limitat d'usuaris.

Bo i rebutjant aquesta vella però persistent idea de John Locke sobre els comunals com a «pertanyents a ningú i oberts a qualsevol», el 1975 S.V. Ciriacy-Wantrup i R. Bishop²⁰ adequaren el concepte de propietat comunal a la realitat dominant a la història i al present: no es tracta d'un *open acces*, sinó que els usuaris són membres del grup de propietaris (generalment veïns de la comunitat), amb exclusió dels aliens, i amb regulació mitjançant normes institucionals que distribueixen quotes d'aprofitament entre els copartícpis i vetllen per la reposició dels recursos.

En definitiva, la *Tragèdia o dilema dels comunals* parteix de la idea errònia de l'accés lliure²¹ i del pressupòsit que l'interès individual és contradictori amb l'interès col·lectiu en tot lloc i en tot moment i, per tant, que la col·laboració per a la millora comuna és poc menys que utòpica. Tal com ha observat F. Berkes, la cultura occidental, impregnada del flux d'idees entre darwinisme i liberalisme, ha sobrevalorat les relacions de competició, predació i parasitisme, tot subestimant les de cooperació, comensalisme i simbiosi.²²

Una altra confusió s'ha derivat de la comparació del *dilema dels comunals* amb el *dilema del presoner*. En aquest, dos presumptes culpables d'un crim tenen les opcions de confessar o no confessar. Si no es delaten mútuament (si cap no supera la quota respectiva d'aprofitament al comunal, en el nostre cas), tots dos surten beneficiats

18. Ja el 1954 R.L. GORDON, a *The Economic Theory of a Common Property Resource*, «The Journal of Political Economy», núm. 75, proposava la privatització dels comunals amb l'argument que «el que és propietat de tots no és de ningú».

19. F. Aguilera, un dels principals autors en el camp de la propietat i gestió col·lectives (*Los recursos naturales de propiedad común: una introducción*, «Hacienda Pública Española», núm. 107, 1987; *La tragedia de la propiedad común o la tragedia de la malinterpretación en economía?*, «Agricultura y Sociedad», núm. 61, 1991) considera que els pressupòsits neoclàssics sobre l'egoisme inherent a l'individu s'han extret erròniament d'interpretacions molt parcials d'Adam Smith. En el marc d'aquesta revisió, Aguilera exposa a *¿La tragedia...?*, op. cit. la crítica efectuada per la literatura econòmica als biaixos utilitaristes i antistatistes atribuïts a l'autor: per a Smith, si, d'una banda, la *lleï moral* és la que guia l'home prudent per no perjudicar els altres (i la que limita, per tant, els abusos de la *mà invisible* de Mandeville), així mateix actua l'estat, que protegeix de la injustícia social i gestiona aquells serveis no rendibles per a l'economia privada.

20. S.V. CIRIACY-WANTRUP i R. BISHOP, *Common Property as a Concept in Natural Resources Policy*, «Natural Resources Journal», núm. 15 (1975).

21. Hardin reconeix l'equivocació en un breu article a «Trends in Ecology & Evolution», núm. 9, 5 (1994), significativament titulat *The Tragedy of the Unmanaged Commons*, on recalca que el dilema fa referència als comunals no regulats (als d'*open acces*). Tanmateix, manté la intenció antinatalista de la seva tesi amb la crítica al *laissez-faire* derivat d'A.Smith, bo i advertint que la *lleï de Gresham* també regeix en ecologia: els mediambientes sobrepoblats i pobres expulsen els rics de la mateixa manera que la moneda feble expulsa la bona.

22. F. BERKES, *Common Property Resources. Ecology and Community-Based Sustainable Development* (Londres 1989).

perquè no hi ha proves per a condemnar-los (sostenibilitat dels recursos naturals). El fiscal els proposa per separat que si un confessa i l'altre no, el primer rebrà una condemna molt baixa per col·laboració amb la justícia, mentre que la del segon serà la més alta possible (si un sobrepassa la seva quota mentre l'altre manté el pacte, el primer alimenta més animals que el segon). Si tots dos confessen —objectiu del fiscal (si ambdós sobreexploten)— tots dos rebran una condemna alta però inferior a la màxima (s'exhaureixen aviat els recursos, però amb benefici i perjudici igualitari).

Malgrat que el desig és l'exculpació a través de la col·laboració i el silenci mutu (la sustentabilitat mitjançant el respecte a les quotes respectives), l'individu *racional* confessarà per aconseguir una pena menor i esquivar la traïció de l'altre (introduirà més bestiar a la pastura per evitar el major mal del benefici d'altre a costa seva, encara que la fi sigui la presó de l'esgotament de l'herba). Així, la racionalitat individual acabaria portant a la irracionalitat col·lectiva, a la *Tragèdia dels comuns*, al càstig de la cel·la.

Però com ha assenyalat E. Ostrom, la similitud amb el dilema del presoner només es dona en els minoritaris recursos d'accés obert i mancats de regulació.²³ En les condicions habituals de la propietat col·lectiva (accés gestionat i reservat) s'ha produït un abús comparatiu del dilema: els membres de la comunitat propietària no són *presoners* incomunicats, sinó que la circulació de la informació, la presa d'acords, la supervisió del seu compliment i la sanció de la seva violació són l'eix de la institucionalització normativa local.

La identificació dels comuns amb una situació sense sortida s'ha utilitzat per impulsar canvis en la seva propietat, especialment als països del Tercer Món. L'estatització proposada per Hardin i altres autors arrela en la idea d'un home egoista i competitiu que, en la tradició del *Leviathan* de Hobbes, necessita la coacció d'una autoritat externa per a possibilitar la convivència social. La propietat pública de l'estat esdevé l'òrgan de regulació de la gestió dels recursos, amb capacitat de forçar la *cooperació no altruista* entre els individus enfrontats, dirimint i sancionant els conflictes apareguts.

E. Ostrom critica aquest control administratiu centralitzat pels alts costos d'implantació i de transacció que implica. Mentre la introducció externa de canvis en la gestió provoca conflictes amb els anteriors propietaris, són aquests, els usuaris quotidians, els que disposen de la informació precisa sobre la capacitat de càrrega i els graus òptims d'aprofitament dels variats i variables microecosistemes locals, sobre els abusos individuals de les normes acordades etc.

D'altra banda, la *cooperació no altruista*, forçada per les institucions de l'estat o les de la comunitat rural, no és l'únic tipus de col·laboració possible en les societats humanes. R. Axelrod ha analitzat en quines situacions pot sorgir aquesta cooperació entre individus *egoistes* no sotmesos a una autoritat central.²⁴ A banda que existeix la *cooperació altruista* (bàsicament entre graus pròxims de parentiu), es dona també la *cooperació de reciprocitat* (o de moderació de la competència).

La condició bàsica en aquesta última, en l'àmbit de la idea de grup en estret contacte, és l'expectativa d'interacció futura entre els membres actuant. A més

23. E. Ostrom, *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge 1990).

24. R. Axelrod, *La evolución de la cooperación* (Madrid 1986).

probabilitat de retrobament i, per tant, a més capacitat de represàlia sobre la defecció, més col·laboració es podrà establir entre els individus. Si els presoners del dilema es poguessin comunicar o haguessin de complir la pena a la mateixa cel·la, les possibilitats de col·laboració i no delació serien molt majors. Si els pagesos treballen junts i junts poden patir la manca de pastures, respectaran els acords presos, sempre, és clar, que algun *free-rider* no monopolitzi els instruments de poder.²⁵

La cooperació ha tingut i té un paper no gens menyspreable. La literatura econòmico-ecològica destaca un gran nombre d'estudis de cas on les normes reguladores dins el marc comunitari permeten l'explotació reproductora dels recursos. I no tan sols en societats del Tercer Món, sinó també en la gestió col·lectiva de l'aigua i la pesca i de boscos i pastures al món occidental (EUA —especialment a Alaska—, Canadà, Japó, Suïssa, Alemanya etc.).²⁶

Per la seva banda, l'Agroecologia proposa la recuperació de les tècniques productives tradicionals, sovint lligades a la gestió col·lectiva. Malgrat la seva menor productivitat física davant els sistemes industrialitzats, són mereixedores d'especial atenció per l'alta capacitat de reposició biofísica i major eficiència energètica (menor consum d'energia per unitat de producte).

En aquesta línia de revalorització de la propietat comunal, la variable social i política pren nou relleu en els processos de degradació ambiental. Tal com argumenta un dels grups més dinàmics a Espanya en el debat sobre els comunals,²⁷ mesures de la reforma agrària liberal, com la desamortització i la restricció d'usos comunitaris, abocaren l'estrat poble de la pagesia desposseïda a rompedes marginals o pastures *abusives*, a la categoria de resistents desforestadors o d'egoistes utilitaris sobreexplotadors d'herbes escasses.

J. Martínez Alier assenyalava la crisi ecològica i social derivada de la «*tragedy of the enclosures*» a l'Amazònia actual i a altres zones del planeta, on apareix un «ecologisme popular»²⁸ que, en sintonia històrica amb la thompsoniana «economia moral de la multitud», lluita contra la marginació derivada de la implantació d'un mercat ferotge.²⁹ Els tancaments poden comportar una *tragèdia comunal* forçada, de sobre-

25. La col·laboració de reciprocitat es pot donar també entre antagonistes. Un dels casos paradigmàtics és el de la guerra de trinxeres del front occidental durant la Primera Guerra Mundial, quan els soldats d'ambdós bàndols desobeïen les ordres superiors i no disparaven (o bé ho feien al buit, a *no matare*). L'acord tàcit, que disminuïa molt les baixes al petit cost d'allargar la guerra, sembla que va començar amb el respecte a les simultànies pauses del menjar.

A través de programes informàtics rebuts de diversos especialistes en el dilema del presoner i teoria de jocs, Axelrod mostra les virtuts de l'estratègia cooperativa (si bé no incauta ni altruista). Va guanyar el joc en les dues competicions organitzades un senzill programa que seguia la regla bàsica de no ser mai el primer a no col·laborar: començava les partides cooperant i després imitava la resposta de l'adversari (fos de cooperació o de traïció).

26. A. F. BERKES, *Common Property Resources...*, op. cit. E. OSTROM, *Governing de Commons...*, op. cit. i B. J. MCCAY i J. M. ACHESON, *The Question of the Commons...*, op. cit., es poden trobar, juntament amb el debat teòric, nombrosos estudis de cas sobre un ampli ventall de recursos de propietat comuna, tant al Nord com al Sud, tant d'ahir com d'avui.

27. F. COBO, S. CRUZ i M. GONZÁLEZ DE MOLINA, *Privatización del monte y protesta campesina en Andalucía Oriental, 1836-1920*, «Agricultura y Sociedad», núm. 65 (1992).

28. J. MARTÍNEZ ALIER, *Temas d'història econòmico-ecològica*, «Recerques», núm. 26 (1992).

29. Els estudis sobre conflictivitat social i resistència de les comunitats rurals contra la privatització o estatització dels espais comunals troben en *Whigs and Hunters. The Origin of the Black Act*, d'E. P. Thompson (Londres 1975), una de les obres capdavanteres. S'hi estudia la lluita dels habitants dels

càrrega de pastures i boscos per desvertebració del minorat sistema col·lectiu, de violació obligada de les seves normes socials de gestió i de reposició dels béns. En el mateix sentit M. Altieri ha subratllat la necessitat d'anar més enllà de la culpabilització demografista dels pobres en els actuals fenòmens de desforestació i d'analitzar l'estructura de la propietat de la terra a les zones castigades, on al costat de la tala i la lluita per la supervivència trobem el latifundi agrícola, ramader o forestal.³⁰

Tanmateix, el sistema comunal no ha estat pas una recepta infal·lible. L'empobriment del medi ambient no sempre s'ha derivat de la intervenció de canvis institucionals externs. No han faltat *free-riders* al si del col·lectiu rural. El creixement econòmic i la diferenciació interna de la pagesia originava situacions de conflicte i privilegi en l'accés i l'aprofitament dels comunals. En aquests casos la pressió de les oligarquies locals podia bloquejar qualsevol reforma adaptativa de la regulació normativa i provocar el sacrifici dels criteris de conservació ambiental i estabilitat social en favor del desenvolupament econòmic desigual. Els incentius mercantils s'haurien imposat aquí a la sociabilitat de l'*ajuda mútua*³¹ característica de la petita comunitat rural.

La dimensió del grup i del mercat són elements fonamentals en el bon funcionament de les institucions comunals. R.B. Norgaard, des de l'òptica dels *costos de transacció*,³² recorda que a més individus més dificultats de negociació i acord; a més distància entre lloc de producció i lloc de consum, més inadequació de la propietat col·lectiva, característica de la regulació local de comunitats relativament autònomes.³³

La sustentabilitat dels recursos naturals dependrà de la capacitat de la comunitat de reprimir els individus que vulguin maximitzar els seus guanys a costa de la majoria.³⁴ En una dinàmica de canvis ràpids, la normativa comunal es pot veure minada,

boscos del Berkshire i Hampshire contra l'enduriment de la llei penal *whig* de 1723, repressora, per mitjà de la pena de mort, dels drets consuetudinaris transformats en *delicte forestal*. Els *Blacks*, amb cobertura de la comunitat, a cavall, armats i emmascarats, incendiaven les cases dels guardaboscos, vertadera burocràcia estatal i punta de llança de nobles, mercaders i oficials de l'exèrcit que, provinents de la Cort, tancaven amb fins d'oci cinegètic grans extensions a costa dels usos col·lectius. Sobre aquesta línia de recerca *vid.* les més recents aportacions de R. GUHA, *The Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in Himalaya* (Delhi 1989); R. GUHA i M. GADGIL, *State Forestry and Social Conflict in British India*, «Past & Present», núm. 123 (1989) i N.L. PELUSO, *Rich Forest, Poor People: Resource Control and Resistance in Java* (Berkeley 1992).

30. M. ALTIERI, ¿*Quan comú es nuestro futuro común?*, «Revista de Medio Ambiente» (1990).

31. Sobre *El apoyo mutuo* de Kropotkin (1902, Madrid 1970) i la solidaritat comunitària preliberal, *vid.* M. GONZÁLEZ DE MOLINA i E. SEVILLA GUZMÁN, *Una propuesta de diálogo entre socialismo y ecología: el neopopulismo ecológico*, «Ecología Política», núm. 3 (1990) i C. GIMÉNEZ ROMERO, *La polémica europea sobre la comunidad aldeana, 1850-1900*, «Agricultura y Sociedad», núm. 55 (1990).

32. R.B. NORGAARD, *Intergenerational Commons, Globalization, Economism and Unsustainable Development*, «Advances in Human Ecology», núm. 4 (1995).

33. Tanmateix, destaca l'autor, si la globalització econòmica no ha estat favorable a la gestió comunal, la globalització ecològica, de caràcter no individual sinó sistèmic, sí que recupera els oblidats models d'interacció cooperativa.

34. La lògica utilitarista i rapinyaire dels *free-riders* sobre el col·lectiu fou perfilada per M. Olson en la seva desmitificació de l'optimista *teoria dels grups d'interessos* (que suposava que els individus amb interessos comuns actuarien voluntàriament per reforçar-los) (*La lógica de la acción colectiva*, 1965, Mèxic 1992). M. Olson argumentava que l'individu tendeix a confiar que els altres proveeixen l'interès comú i que només actua forçat per algun tipus de coerció o en comunitats petites amb relacions personals directes i ineludibles.

bo i exigint canvis o abocant-se a la desaparició.³⁵

En aquest sentit, malgrat l'accés restringit i la capacitat d'exclusió dels foranis, tampoc no es poden excloure problemes de sobrepoblació al si de la comunitat rural. P. Blaikie i H. Brookfield expliquen els fenòmens de degradació de recursos de propietat comuna a partir de les interaccions entre l'expansió de la comercialització, les reformes legals privatitzadores i el creixement demogràfic humà i ramader de la col·lectivitat.³⁶

Més enllà del catastrofisme deslegitimador de la gestió comunal derivat de l'error de l'*open acces* de Hardin, el factor demogràfic no es pot oblidar, i és necessari d'integrar-lo dins el context de la transició de la societat preindustrial a l'economia plena de mercat.³⁷

Per concloure aquest treball, bo i rebutjant la idealització reactiva del marc comunitari i el romanticisme de la cooperativitat com a caràcter immanent de la condició humana, i «*si el concepto de propiedad privada carece de significado en un contexto en el que el problema fundamental no es la gestión de un recurso aislado, sino la gestión de un ecosistema*», compartim que «*la idea de cooperación se muestra como un concepto mucho más sugestivo e intelectualmente más poderoso que el concepto de competencia, y esto tanto desde un punto de vista teórico como empírico*».³⁸

35. L'objectiu d'E. Ostrom a *Governing the Commons...*, *op. cit.* és en aquest sentit la construcció d'una teoria empírica, basada en estudis de cas, sobre l'autoorganització cooperativa en gestió de recursos comunals, incloent tant les dinàmiques exitoses com fracassades de canvi institucional.

36. P. BLAIKIE i H. BROOKFIELD, *Land Degradation and Society* (Londres 1987).

37. J.R. McNEILL, a *The Mountains of the Mediterranean* (Cambridge 1992), observa com, juntament amb l'impuls mercantil de produccions no sostenibles, tant la sobrepoblació relativa a partir de les pressions demogràfiques del segle XVIII com l'abandó de les terrasses i les obres d'irrigació causat per l'emigració des del segle XIX han produït fortes alteracions mediambientals en els ecosistemes mediterranis, caracteritzats per una alta fragilitat en relació amb els ecosistemes atlàntics.

38. F. AGUILERA, *¿La tragedia...*, *op. cit.*